

CUMHURBAŞKANININCA YAYIMLANMASI KISMEN VEYA TAMAMEN UYGUN BULUNMAYAN KANUNLARIN MECLİSE GERİ GÖNDERİLMESİ

*Dr. Şeref İBA **

1. KANUNLARIN YAYIMLANMASI İŞLEMİ

Cumhurbaşkanının kanunları yayımlama işlemi, yasama faaliyetlerinin bir parçası olmadığı gibi, bir onaylama yetkisi anlamı da taşımaz. Kanunun kaynağı, kanun tasarısı ya da kanun teklifidir. Yasama organı tarafından kabul edilen tasarı veya teklif, kanun niteliğine kavuşur. Anayasanın 89. Maddesindeki “Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen kanunları on beş gün içinde yayımlar.” Biçimindeki düzenleme ile, anayasa koyucu tarafından, bir tasarı veya teklifin, kanun sıfatını TBMM tarafından kabul edildiği anda¹ kazandığı saptanmaktadır.

Yasama organı tarafından kabul edilen kanunların, yürürlüğe girebilmeleri için Cumhurbaşkanınca yayımlanması zorunludur. Kanunların, Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanmasının aracının Resmi Gazete olduğuna ilişkin düzenleme, Anayasa Mahkemesinde iptal davası açma süresiyle ilgili 151. Maddede belirtilmiştir. 23.5.1923 tarihli ve 1322 numaralı Kanunların ve Nizamnamelerin Suret-i Neşir ve İlanı ve Meriyeti

* TBMM Kanunlar ve Kararlar Müdür Yrd.

¹ TBMM İçtüzüğü'nün 81. Maddesi uyarınca, TBMM Genel Kurulunda görüşülmekte olan bir tasarı veya teklif, son oylama işlemi tamamlandıktan sonra kabul edildiğine ilişkin sonucun duyurulduğu anda kanunlaşmış olmaktadır.

Hakkında Kanun uyarınca da kanunların Cumhurbaşkanınca yayımlama aracı Resmi Gazetedir. Buna göre, Cumhurbaşkanının yasama organınca kabul edilen kanunları yayımlaması, söz konusu kanunu imzalayıp, onu Resmi Gazetede yayımlayacak olan Başbakanlığa göndermesi biçiminde uygulanmaktadır.

Cumhurbaşkanının Meclis tarafından kabul edilerek kendisine gönderilen bir kanunla ilgili olarak 15 günlük anayasal süre geçtiği halde herhangi bir işlemde bulunmaması durumunda ne yapılabileceği tartışmalıdır. Gerek ilk kez gönderilen gerekse, iade üzerine Meclis tarafından kabul edilerek yeniden gönderilen bir kanunla ilgili süresi içinde Cumhurbaşkanınca bir işlem yapılmaması durumuyla ilgili olarak anayasada bir yaptırım öngörülmemiştir. TEZİÇ, bu türden bir hukuki açmazı çözmek için ya TBMM'nin, kanunları yürütmekle görevli olan hükümetin bu görevini yerine getirmemesi dolayısıyla siyasal sorumluluğuna gidebileceğini ya da TBMM'nin ilgili kanunun yayımlanması konusunda bir karar alarak, TBMM Başkanı tarafından bunun yerine getirilmesini önermektedir. 23 Mayıs 1928 tarihli ve 1322 sayılı kanunun 5. Maddesi uyarınca, TBMM kararları, doğrudan doğruya TBMM Başkanınca yayımlanmak üzere Başbakanlığa gönderilir. Cumhurbaşkanının 15 günlük kesin süre içinde hareketsizliği durumunda, TBMM'nin ilgili kanun hakkında alacağı yayım kararı üzerine, Meclis Başkanı kanunu Resmi Gazetede yayımlatabilir.² GÖZLER de bu sorunu tartışmakta ve TEZİÇ'in parlamenter rejimin doğasına daha uygun olan ikinci önerisini benimser görmektedir.³ Ancak ne TEZİÇ ne de GÖZLER, Anayasadaki 15 günlük sürenin hesaplanması konusunda değinmemektedir. Oysa, TBMM tarafından kabul edilen bir kanun, imzalanmak üzere Cumhurbaşkanına genellikle kabul tarihinden bir gün sonra bazen de daha geç gönderilebilmektedir. Dolayısıyla da, Anayasanın 89. Maddesiyle Cumhurbaşkanına verilen 15 günlük inceleme süresinin hangi tarihten başlanarak hesaplanacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, "*Basın ve Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin*" 4779 sayılı kanun, TBMM'nin 2.1.2003 tarihli 17. Birleşiminde kabul edilmiş, ancak TBMM Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanına bir gün sonra 03.01.2003 tarihinde gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı, söz konusu kanunu 17.01.2003 tarihinde bir daha görüşülmek üzere TBMM'ne geri göndermiştir. Bu örnekte, Cumhurbaşkanı Meclisin kanunu kabul ettiği tarihten başlayan on beş günlük inceleme süresini son gününe kadar kullanmış ve kanunu, bir daha görüşülmek üzere geri göndermiştir.

² Erdoğan TEZİÇ(1998). *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Yayınları, 4. Baskı, s.47-48.

³ Kemal GÖZLER(2000). *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, s.406-411.

Gerçekten de, Cumhurbaşkanının inceleme süresinin, kanunun TBMM Başkanı tarafından kendisine sevk edildiği tarihten başlatılması, “*Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilen kanunları onbeş gün içinde yayımlar.*” Biçimindeki Anayasa kuralıyla bağdaşır görünmemektedir.

Cumhurbaşkanınca kanunların yayımlanması, kanun sıfatı kazanmanın varlık koşulu olmadığından yasama işlevi dışında idari bir işlemdir. TBMM tarafından kabul edilen kanun, yayımlanmadan önce bu niteliği kazanır ancak yürürlüğü askıdadır.⁴ Dolayısıyla, yasalama işleminin tamamlanma aşaması olmadığı gibi geciktirici veto niteliğinde bir işlem de değildir.⁵ Cumhurbaşkanının kanunları yayımlama görevi, bir yandan kanunun varlığını tespit eden hukuki bir işlem, öte yandan da söz konusu kanunun bağlayıcılık kazanması ve yürürlüğe girmesini sağlayan tanıtıcı bir duyuru anlamına gelmektedir.⁶ Cumhurbaşkanının kanunları yayımlama görevi, TBMM tarafından hazırlanan elbisenin vatandaşlara giydirilmesi gibidir.

1.1. GENEL OLARAK GERİ GÖNDERME

Yasa önerileri, TBMM tarafından kabul edildikten sonra kanunlaşır. Ancak, yürürlüğe girebilmesi ve uygulanabilmesi için Cumhurbaşkanınca yayımlanması gerekmektedir. Bütçe kanunları dışında, TBMM tarafından kabul edilen kanunların Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanması otomatik bir idari işlem değildir.

Anayasanın 89. Maddesi uyarınca, Cumhurbaşkanının yasamaya ilişkin yetkilerinin başında kanunların yayımlanması gelmektedir. Sözü edilen anayasa kuralı Meclis tarafından kabul edilen kanunların yayımlanması ya da bir daha görüşülmek üzere geri gönderilmesi konusunda karar vermek üzere Cumhurbaşkanına on beş günlük kesin süre vermiştir. Ancak, geri gönderildikten sonra Meclis tarafından aynen kabul edilen kanunların cumhurbaşkanı tarafından bir daha geri gönderilmesi olanaklı olmadığından yine on beş günlük kesin süre içerisinde yayımlanması zorunludur. Ayrıca, Cumhurbaşkanının Bütçe kanunlarında geri gönderme yetkisi bulunmadığından söz konusu süre içinde yayımlanması gerekmektedir.

Anayasanın 89. maddesi Cumhurbaşkanı tarafından bir daha görüşülmek üzere geri gönderilen kanunun Meclis tarafından yeniden kabul

⁴ Erdoğan TEZİÇ (1972). *Türkiye’de 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı*, İstanbul, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, s.137.

⁵ GÖZÜBÜYÜK’ün aksi yöndeki görüşleri için bkz. Şeref GÖZÜBÜYÜK (1998). *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, (Gözden Geçirilmiş) 7. Bası, s.210

⁶ TEZİÇ (1998), s.46.

edilebilmesi için nitelikli bir çoğunluk öngörmemiştir. Üstelik yasama organının eski metinde direnmesi ve aynen kabul etmesi durumunda, ikinci kez Cumhurbaşkanına gönderilen kanunun on beş gün içinde yayımlanması zorunludur. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanının geri gönderme yetkisine, "veto yetkisi" adı verilmesi teknik yönden yanlış ve yanıltıcıdır. Çünkü, Devlet başkanının veto yetkisine sahip olması durumunda, kanunun çıkması ya mutlak olarak engellenebilir ya da aynen kabul için nitelikli bir çoğunlukla kabul edilmesi gerekir. Kanunların Cumhurbaşkanınca geri gönderilmesi, bir veto yetkisi değil, yasama organını uyarma yetkisi olarak değerlendirilmelidir.⁷

Bir daha görüşülmek üzere TBMM'ne geri gönderilen kanunların Cumhurbaşkanlarına göre dağılımı şöyledir:

TABLO.1 GERİ GÖNDERİLEN KANUNLARIN CUMHURBAŞKANLARINA GÖRE DAĞILIMI

Cumhurbaşkanları	Görev Süresi	Geri Gönderdiği Kanun Sayısı
Cemal GÜRSEL	27.5.1960-28.3.1966	2
Cevdet SUNAY	28.3.1966-28.3.1973	18
Fahri KORUTÜRK	6.4.1973-6.4.1980	13
Kenan EVREN	9.11.1982-9.11.1989	26
Turgut ÖZAL	31.10.1989-17.4.1993	19
Süleyman DEMİREL	16.5.1993-16.5.2000	13
Ahmet Necdet SEZER	16.5.2000-	11

⁷ Ergun ÖZBUDUN(1998). *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Ankara, s.269.

TABLO 1.'de görüldüğü gibi geri gönderme yetkisini en çok kullanan cumhurbaşkanı Kenan EVREN en az kullanan ise, Cemal GÜRSEL olmuştur.

1924 Anayasası döneminde, cumhurbaşkanlarınca hiç kullanılmayan geri gönderme yetkisi, 1961 ve 1982 Anayasaları döneminde görece sık kullanılan bir yol olmuştur.⁸ 26.10.1961 tarihinden buyana görev yapan yedi Cumhurbaşkanı döneminde yasama organı tarafından toplam 4790 kanun çıkarılmıştır. Bunların yaklaşık % 2.1'ini oluşturan 103 kanun cumhurbaşkanları tarafından bir daha görüşülmek üzere geri gönderilmiştir. Aynı dönemde, Cumhurbaşkanı tarafından bir daha görüşülmek üzere geri gönderilen 103 kanundan yasama organı tarafından ancak 72'si görüşülebilmiş; bunlardan 1 adedi reddedilmiş, 71'i ise yeniden kabul edilerek cumhurbaşkanına yayımlanmak üzere gönderilmiş; bunlardan 70'i kanunlaşmış, değiştirilerek kabul edilen 1 kanun ise cumhurbaşkanınca yeniden geri gönderilmiştir.⁹ Başka bir anlatımla, yasama organı, cumhurbaşkanının geri gönderme yetkisi karşısında % 69 oranında direnebilmiştir; buna karşılık cumhurbaşkanının geri göndermesi nedeniyle yaklaşık % 31 oranına denk gelen 32 kanunun yürürlüğe girmesi engellenmiştir.

Cumhurbaşkanınca geri gönderilen kanunlar, TBMM İçtüzüğü'nün 77. maddesi kapsamında görülmediğinden, hangi aşamada olursa olsun hükümsüz sayılmamakta¹⁰ ve yeni döneme devredilmektedir. 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu 12. Yasama Döneminin başından itibaren bu yolla bir sonraki yasama dönemine devretmekte olan 13 adet kanun 12 Eylül 1980 ara rejimi döneminde herhangi bir gerekçe ya da neden gösterilmeksizin hükümsüz (kadük) sayılarak işlemden kaldırılmıştır.

Ara rejimden sonra 17. Yasama Döneminin başından bu yana ise, Cumhurbaşkanlarınca bir daha görüşülmek üzere geri gönderilen ancak Meclis tarafından yeniden görüşülmeyen 17 adet kanun 22. Yasama Dönemine intikal etmiştir.¹¹ Öte yandan, 17. Yasama Döneminin başından günümüze kadar cumhurbaşkanınca geri gönderilen 70 kanundan 50 adedi, Meclis tarafından görüşülüp yeniden kabul edildiğinden Cumhurbaşkanınca yayımlanmak zorunda kalmış; 1 adedi cumhurbaşkanınca yeniden meclise

⁸ GÖZÜBÜYÜK (1998), s.210.

⁹ Ayrıca, 17.1.2002 tarihinde geri gönderilen 02.1.2003 tarihli ve 4779 sayılı kanun henüz komisyonlarda bulunmaktadır.

¹⁰ Şeref İBA (2001), *Türkiye'de Meclis Başkanlığı ve Başkanlık Divanı*. Ankara, Nobel Yayınevi, 1. Basım, s.142.

¹¹ **TBMM Gelen Kağıtlar**, No:5, 4.12.2002, Dönem:22, Yasama Yılı:1, s.1-2.

gönderilmiş¹², 1 adedi, ikinci görüşme sonucunda reddedilmiş; 1 adedi ise henüz komisyon aşamasında bulunmaktadır. Buna göre, TBMM'nin direnme oranı geçmiş dönemlere benzer biçimde % 72 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönem içinde cumhurbaşkanlarının kanunu geri gönderme gerekçesinde yer alan itirazların, TBMM tarafından hiç dikkate alınmadığı ortadadır. Parlamenter rejimin doğası gereği, parlamento çoğunluğuna dayanan hükümetler, cumhurbaşkanlarının kanunları geri göndermesi karşısında eski metinde direnmeyi, cumhurbaşkanına karşı siyasal ve psikolojik bir savaşıma dönüştürme eğilimindedir.

1.2. ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ KANUNLARININ GERİ GÖNDERİLMESİ

Türkiye'de 1924 ve 1961 Anayasalarında, anayasa değişikliklerinin kesinleşmesi için onay aşaması öngörülmemiştir. Her iki Anayasa da cumhurbaşkanına, TBMM tarafından kabul edilen anayasa değişikliği kanunlarını bir daha görüşülmek üzere geri gönderme yetkisi tanımamıştır. Anayasa koyucu, Anayasa değişikliği kanunlarının yasama organınca üçte iki çoğunlukla kabul edilmesini anayasa değişikliğinin gerçekleştirilmesi için yeterli görmüştü.

1982 Anayasasının 175. Maddesiyle ilk kez, cumhurbaşkanına, anayasa değişikliklerinin onaylanması aşamasında görece, geniş yetkiler tanınmıştır. 1982 Anayasasının ilk biçimine göre anayasa değişikliği kanunlarında karar yetersayısı üye tamsayısının üçte ikisiydi. Cumhurbaşkanı anayasa değişikliği kanunlarını bir daha görüşülmek üzere geri gönderdiğinde de yeniden kabul için öngörülen karar yetersayısı ise değişmiyordu¹³. Ancak, yasama organınca yeniden kabul aşamasından sonra cumhurbaşkanı dilediğinde halkoyuna sunabiliyordu.

1982 Anayasasının 175. Maddesinde, 6 Eylül 1987 günlü halkoylaması sonucu kabul edilen 17.5.1987 tarih ve 3361 sayılı kanunla gerçekleştirilen

¹² 1918 sayılı *Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanunun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*, cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından geri gönderildikten sonra Meclis tarafından değiştirilerek kabul edilmiş ve 3695 sayılı kanun olarak cumhurbaşkanına gönderilmiştir. Ancak bu kez de Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından geri gönderilen kanun halen ilgili komisyonda üçüncü kez görüşülmeyi beklemektedir.

¹³ Öte yandan, Anayasanın Geçici 9. Maddesi, ilk genel seçimlerden sonra TBMM Başkanlık Divanının kurulmasından başlayarak altı yıl süresince (7 Aralık 1983- 6 Aralık 1989), cumhurbaşkanınca yeniden görüşülmek üzere geri gönderilen anayasa değişikliği kanunlarının TBMM tarafından aynen kabul edilebilmesi için karar yetersayısı, üye tamsayısının dörtte üç çoğunluğu olarak öngörülmüştü. Bu durumda bile, cumhurbaşkanınca halkoyuna başvurabilme olanağı vardı.

değişiklikler sonrası, cumhurbaşkanının anayasa değişikliklerini onaylama yetkisi yeniden düzenlenmiştir.

Devlet Başkanının yasama organı tarafından kabul edilen ve onay için kendisine sunulan bir kanun tasarısını onaylamayı reddedip onun kanunlaşmasını önlemesine “mutlak veto” adı verilmektedir. Buna karşın, Devlet Başkanının kendisine sunulan bir kanun tasarısını geri göndermesinden sonra, yasama organının aynı metni nitelikli bir çoğunlukla kabul edebilme yetkisi varsa, bu durumda “geciktirici veto” dan söz edilebilir.¹⁴ Başka bir anlatımla, geciktirici veto yönteminin geçerli olduğu sistemlerde, yasama organının cumhurbaşkanının geri gönderme kararına karşı direnebilmesi için öncekinden daha nitelikli bir oy çoğunluğuna ulaşması gerekmektedir. ONAR, mutlak vetoyu; kanunun yürürlüğe girişinin önlenmesine olanak tanıdığı için “Önleyici Veto” olarak; geciktirici vetoyu ise geri gönderilen kanunun yeniden kabulü için nitelikli bir çoğunluk gerektiği ve bu nedenle aynen kabul sürecinin sadece uzamayıp aynı zamanda güçleştiği için, “güçleştirici veto” olarak adlandırmaktadır.¹⁵ ERDOĞAN da, yeniden kabul edilebilmeleri için yasama organında daha nitelikli bir çoğunluk gerektiğinden, anayasa değişikliği kanunlarının geri gönderilmesini “güçleştirici veto” olarak adlandırmıştır.¹⁶ TEZİÇ ise, Mecliste, 2/3 nitelikli çoğunluğun altında bir oyla kabul edilen ancak, Cumhurbaşkanınca geri gönderilen anayasa değişikliği kanununun yasama organınca yeniden kabulü için ilkinden daha fazla bir çoğunluğa ulaşılması zorunluluğunun, fiili bir mutlak veto niteliğine bürünebileceğini ileri sürmüştür.¹⁷ 1. Meşrutiyet döneminde 1876 Kanun-u Esasisi'nin 54. Maddesi Padişaha mutlak veto yetkisi tanımıştı.

GÖZLER, yasama organınca beşte üç veya üçte ikiden az oyla kabul edilen anayasa değişikliği kanunlarının cumhurbaşkanı tarafından Anayasanın 175/3. Maddesi uyarınca bir kez daha görüşülmek üzere meclise geri gönderilmesi durumunda, aynen kabul için üçte iki nitelikli çoğunluk gerektiği düşüncesinden yola çıkarak cumhurbaşkanına verilmiş bir “zorlaştırıcı veto yetkisi” olduğunu kabul etmektedir.¹⁸ Doktrindeki görüş

¹⁴ Yılmaz ALİEFENDİOĞLU (1988). Yasaların Cumhurbaşkanınca Geri Gönderilmesi, **Anme İdaresi Dergisi**, C.21, sayı:1, Mart 1988, s.5-8.

¹⁵ Erdal ONAR (1993), **1982 Anayasasında Anayasayı Değiştirme Sorunu**, Ankara, s. 85.

¹⁶ Mustafa ERDOĞAN (1987). **1982 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanının Hukuki Durumu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, s.73.

¹⁷ Erdoğan TEZİÇ (1987). “Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi”, **Anayasa Yargısı**, 3, Ankara 1987, s.92.

¹⁸ Kemal GÖZLER (2001). “Anayasa Değişikliği Kanunları Üzerinde Cumhurbaşkanının Yetkileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2001/4, s.35-53.

birliğine karşı¹⁹, bu noktanın en azından tartışılması gerekmektedir. Çünkü, Anayasanın 175. Maddesinde yer alan, “ *Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanına bu kanunu halkoyuna sunabilir.*” hükmü, Cumhurbaşkanınca geri gönderilen bir anayasa değişikliği kanununun, Meclis tarafından 2/3 çoğunlukla aynen kabul edilmesi durumunda bile, Cumhurbaşkanınca gerek görüldüğünde halkoyuna sunulabilmesine olanak sağlamayı amaçlamaktadır. Nitekim, Anayasanın 175.maddesini günümüzdeki duruma sokan 17.5.1987 tarihli ve 3361 Numaralı Anayasa değişikliği kanununun kaynağı olan teklif; “*Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Bu takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisinin geri gönderilen Anayasa değişikliği hakkındaki kanunu, aynen kabul edip tekrar Cumhurbaşkanına gönderebilmesi, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile mümkün olabilir.*” biçiminde ve en azından günümüzde olduğundan daha netti. Madde bugünkü halini, Genel Kurulda kabul edilen bir değişiklik önergesiyle almıştır.²⁰ Anayasa Komisyonu Raporunda, yapılan düzenlemeye ilişkin olarak şu değerlendirmeler yer almıştır: “*Yapılan yeni düzenleme ile Cumhurbaşkanını, Anayasa değişikliği ile ilgili kanunu bir daha görüşülme üzere Meclise geri gönderdikten sonra Meclis geri gönderilen kanunu üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ettiği takdirde bu kanunu isterse halkoyuna sunabilecektir.*”²¹ Söz konusu maddenin TBMM Genel Kurulundaki görüşmeleri sırasında bu noktaya değinilmiş ancak aydınlatıcı bir değerlendirme yapılmamıştır.²²

Anayasanın 175. Maddesinin 5.fıkrası hükmü, doktrinde genel kabul gören görüşü doğrular nitelikte olsa da, Cumhurbaşkanının halkoyuna sunma yetkisini Anayasa değişikliği kanunlarını ister tümüyle isterse maddelerine bölerek kullanabilmesine izin vermektedir. Bununla birlikte anılan fıkrada geçen “*Doğrudan veya Cumhurbaşkanının iadesi üzerine, Meclis tarafından üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun...*” tanımlaması, Anayasa değişikliği kanunlarında yeniden

¹⁹ GÖZÜBÜYÜK, SABUNCU, TANÖR&YÜZBAŞIOĞLU ve GÖREN de Anayasa değişikliği kanunlarında yasama organının eski metinde direnebilmesi (aynen kabul) için 2/3 çoğunluk gerektiği; dolayısıyla da, Cumhurbaşkanının zorlaştırmacı veto yetkisi bulunduğunu tartışmasız kabul etmektedir.

²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, Yasama Yılı:4, Cilt:40, B. 102, 13.5.1987, s.373-374.

²¹ TBMM S. Sayısı: 564. (İstanbul Milletvekili Turgut Özal ve 199 arkadaşının, 7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67,75,104 ve 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/438), Dönem:17, Yasama Yılı:4, s.1-8.

²² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, Yasama Yılı:4, Cilt:40, B. 102, 13.5.1987, s. 302-374.

kabul için öngörülen yetersayının üçte iki olarak ağırlaştırılmış bir nitelikli çoğunluk olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Doktrinde, “zorlaştırıcı veto” olarak anılan ve Anayasa değişikliği kanunlarına özgü olan bu durumun, anayasa koyucu tarafından kesin bir dille²³ düzenlenmesi, hukuk tekniği ve anlatım yönünden kuşkusuz, daha uygun olurdu.

2. KISMEN GERİ GÖNDERME

2.1. KAVRAM

3.10.2001 tarihli ve 4709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunun çerçeve 29. Maddesiyle Anayasanın 89. Maddesinde gerçekleştirilen değişikliklerle, Cumhurbaşkanına kanunları bir daha görüşülmek üzere Meclise kısmen geri gönderme yetkisi tanınmıştır. Kısmen geri göndermeyi düzenleyen Anayasanın değişik 89. Maddesinin İkinci Fıkrası şöyledir:

“Yayımlanmasını kısmen veya tamamen uygun bulmadığı kanunları, bir daha görüşülmek üzere, bu hususta gösterdiği gerekçe ile birlikte aynı süre içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderir. Cumhurbaşkanınca kısmen uygun bulunmama durumunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşebilir. Bütçe kanunları bu hükme tabi değildir.”²⁴

Daha önce, Cumhurbaşkanı sırf bir bölümüyle uygun bulmadığı bir kanunu bile ancak tümüyle geri gönderebiliyordu. Bu değişikliğin amacı, TBMM'nin kabul ettiği bir kanunun, bir ya da birkaç maddesi nedeniyle bütünüyle geri gönderilmesi durumunda, kanunun tümünün yeniden görüşülmesi zorunluluğundan kaynaklanan zaman kaybını önlemektir. Ne var ki yapılan bu değişiklikle, Cumhurbaşkanının kanunların yapımına karışma olanağı da güçlenmiş olmaktadır.²⁵ Öte yandan, kanunları bütünüyle

²³ Örneğin, “Cumhurbaşkanınca geri gönderilen Anayasa değişikliği kanunlarının Meclis tarafından aynen kabulü, üye tamsayısının üçte ikisinin oyuyla mümkündür.” Cümlesi olabilir.

²⁴ Söz konusu Anayasa değişikliği kanununun 29. Maddesinin çerçevesi yanlıştır. Bu nedenle, bütçe kanunlarına özgü cumhurbaşkanının geri gönderme yetkisinin olmaması yönündeki geleneksel anayasa kuralı, tersi yorumlara elverişli duruma gelmiştir. Anayasa değişikliği kanununda yapılan gönderme yüzünden, Anayasanın 89. Maddesinin son cümlesinden önce gelmek üzere eklenen “Cumhurbaşkanınca kısmen uygun bulunmama durumunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşebilir.” Biçimindeki cümle, son cümleden sonra gelmek üzere eklenmeliydi.

²⁵ Şeref İBA (2002), “Türk Parlamento Hukuku Açısından Son Anayasa Değişiklikleri”, A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:51, Sayı:1, s.79-95.

geri gönderme yetkisi de korunduğuna göre, Cumhurbaşkanı, itirazı olan madde ya da maddelere dayanarak bir kanunun bütününe veya yalnızca o maddeleri geri gönderme konusunda takdirini dilediği gibi kullanabilecektir. Cumhurbaşkanı'nın bir kanunun bazı maddelerini geri göndermesi durumunda, kanunun geri kalan maddelerinin yayımlanarak yürürlüğe girmesi söz konusu olmamalıdır. Aksi takdirde, Cumhurbaşkanı, TBMM'nin yaptığı bir kanunun "değiştirerek yayımlama" yetkisi tanınmış olacaktır ki, bunun kanunlarla ilgili olarak Cumhurbaşkanı'na verilen yetkiler arasında yer almadığına ve Anayasaya aykırı olacağına kuşku yoktur.²⁶ Cumhurbaşkanı'nın kanunların yayımlanmasının kısmen uygun bulunmaması ve bu nedenle de bir daha görüşülmek üzere yasama organına geri gönderilmesini düzenleyen Anayasa kuralı, iki açıdan tartışılabilir: yol açabilecek niteliktedir.

İlkin, cumhurbaşkanı tarafından yayımlanması kısmen uygun bulunmayan bir kanunun, geri kalan uygun bulunan madde veya maddeleriyle birlikte tümüyle Meclise geri gönderilmesinin gerekip gerekmediği tartışmaya açıktır. Cumhurbaşkanı'nın kısmen itiraz edildiği için bir daha görüşülmek üzere geri gönderilen kanunun, geri gönderme gerekçesinin doğrudan doğruya belli madde veya maddelere ilişkin olması ve dolayısıyla da, yasama organına sadece itiraz edilen maddeleri yeniden görüşebilme olanağı sunulması amacı, yeterince açık biçimde tanımlanmamıştır. Anayasa koyucu, parlamenter rejimin doğasına aykırı düşecek ve cumhurbaşkanı'na, yasamaya karışmanın etkili bir yolunun açılması anlamına gelecek sonuçlar doğmasını amaçlasaydı, geri gönderme nedeni olan kısım dışında kalan öteki madde veya maddelerin yayımlanabileceğini açıkça düzenlerdi. Ayrıca, kanun tekniği açısından tüm maddeleriyle özel bir bütünlüğü sahip olan bir kanunun, Cumhurbaşkanı'nın ayıklanarak sadece benimsenen maddelerinin Resmi Gazetede yayımlanması, kalan kısmının ise bir daha görüşülmek üzere TBMM'ne geri gönderilmesi hukuk sistemimizde sorunlara yol açacaktır. Çünkü, cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilen bir kanunun Meclis tarafından yeniden görüşülmemesi olanaklıdır.

Öte yandan, Anayasanın 89/2 maddesinin yeni biçimi, Cumhurbaşkanı'nın kısmen uygun bulunmama durumunda, TBMM'nin sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşebileceğini de hükme bağlamıştır. Buna göre, bu noktada TBMM'nin bir tercih hakkı bulunduğu anlaşılmaktadır.

²⁶ Yavuz SABUNCU (2002), *Anayasaya Giriş*, Yenilenmiş 8. Bast. Ankara: İmaj Yayıncılık, s.188-189.

2.2. ÖRNEK UYGULAMALAR VE İÇTÜZÜK DEĞİŞİKLİĞİ

Kısmen geri göndermeye ilişkin anayasa değişikliği yürürlüğe girdikten sonraki ilk uygulama, “Devlet Güvenlik mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, 18.11.1992 tarihli ve 3842 sayılı Kanun ile Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair 4719 sayılı kanunla olmuştur. Cumhurbaşkanı, Anayasanın 89. Maddesi uyarınca, 1,2,3 ve Geçici 1. Maddelerine itirazları nedeniyle yayımlanmasını kısmen uygun bulmadığı kanunu, bir daha görüşülmek üzere tümüyle TBMM’ne geri göndermiştir.²⁷

Cumhurbaşkanınca yayımlanması kısmen uygun bulunmayarak Meclise geri gönderilen 4719 sayılı kanunun görüşmelerine başlamadan önce, “Cumhurbaşkanınca kısmen uygun bulunmama durumunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşebilir.” Kuralının nasıl uygulanması gerektiği konusundaki TBMM Başkanlığı açıklamasının ardından İçtüzüğü’nün 63. Maddesine göre Genel Kurulda usul görüşmesi açılmıştır. Yapılan görüşme sonucunda, Başkanlığın açıklaması doğrultusunda TBMM’nin kısmen ya da tümüyle görüşme konusunda seçimlik hakkı bulunduğu ve bu tercihin işin başında bir karar olarak ortaya konulması gerektiği benimsenmiştir. Görüşme sonunda alınan usul kararıyla, ilgili kanunun sadece cumhurbaşkanınca geri gönderilen maddelerinin yeniden görüşülmesi kabul edilmiş ve buna göre uygulama yapılmıştır.²⁸

Kısmen geri göndermenin yürürlüğe girdiği tarihten bu yana toplam dört örnek uygulama olmuştur. İlk uygulamada benimsenen Meclisin sadece geri gönderme gerekçesinde belirtilen maddeleri mi yoksa kısmen geri gönderilmiş olsa bile dilerse tümünü mü yeniden görüşeceği konusunda tercih hakkı bulunduğu yönündeki Başkanlık açıklaması sonraki üç örnekte de uygulanmıştır. Ancak son örnekte yeni bir sorunla karşılaşılmıştır.

²⁷ Geri gönderme tezkeresi için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:21, Yasama Yılı:4, B.32, 6.12.2001, s.1-16.

²⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:21, Yasama Yılı:4, B. 32, 6.12.2001, s.92-94.

TABLO 2. KISMEN GERİ GÖNDERİLEN KANUNLAR

Sıra	Kanun No	Kanunun Adı	Kismen Geri Gönderme Nedeni Olan Maddeler	Geri Gönderen Cumhurbaşkanı	Genel Kuruldaki Görüşme Yöntemi	Yeniden Kabul Edilen Kanun No
1	4719	Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, 18.11.1992 tarihli ve 3842 Sayılı Kanun ile Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	1, 2, 3, Geçici 1.	A.Necdet SEZER	Alınan usul kararı uyarınca, sadece geri gönderme nedeni olan maddeler görüşüldü.	4723
2	4739	Mali Sektöre Olan Borçların yeniden yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	6, 7, Geçici 1	A.Necdet SEZER	Alınan usul kararı uyarınca, sadece geri gönderme nedeni olan maddeler görüşüldü	4743
3	4746	Vergi Usul Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu ve Harçlar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun	6. maddenin B Bendinin (b) Fıkrası	A.Necdet SEZER	Alınan usul kararı uyarınca, sadece belirtilen maddeler görüşüldü	4751

4	4775	Gelir Vergisi Kanunu, Vergi Usul Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu, Veraset ve Intikal Vergisi Kanunu, 4306 Sayılı Kanun, 4481 Sayılı Kanun ve 4562 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.	A.Necdet SEZER	Alınan usul kararı uyarınca, geri gönderme nedeni olan maddeler ile geri gönderme gerekçesinde yer almayan bir madde daha görüşüldü.	4783
---	------	--	--	----------------	--	------

TABLO 2.'de görüldüğü gibi, kısmen geri göndermeye ilişkin anayasa değişikliğinin yürürlüğe girdiği tarihten bu yana, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet SEZER tarafından dört adet kanun bir daha görüşülmek üzere TBMM'ne geri gönderilmiştir. Söz konusu kanunların tamamı da Meclis tarafından kısmen görüşülerek aynen kabul edildiğinden Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanmıştır.

Anayasanın 89. maddesinde yer alan kısmen uygun bulunmama durumunda, TBMM'nin sadece cumhurbaşkanı tarafından itiraz edilen maddeleri görüşebileceği yönündeki düzenleme ilk üç örnek için de aynı yöntemle yeniden görüşülmüştür. Anılan anayasa kuralında yer alan hukuki boşluğun, TBMM Genel Kurulunca henüz işin başında alınacak bir karar ile doldurulması giderek yerleşen bir uygulama durumuna gelmektedir.

Bununla birlikte, TABLO 1.'de yer alan dördüncü ve son örnekte değişik bir yöntem benimsenmiştir. Bazı vergi kanunlarında değişiklik yapan 4775 sayılı kanun, cumhurbaşkanınca 1,2,3,4,5,6,7,8,9. maddeleri uygun bulunmayarak bir daha görüşülmek üzere kısmen geri gönderilmiştir. 17 maddeden oluşan kanunun, 16. maddesi, kanun maddelerinin yürürlüğüyle ilgili değişik tarihler öngörmekteydi. Cumhurbaşkanının geri göndermesi nedeniyle, adı geçen kanunun, komisyon ve Genel Kurulda yeniden görüşülmesi için zaman geçtiğinden yürürlük maddesi olan 16. maddeyi değiştirme zorunluluğu doğmuştur. Bu nedenle, Plan ve Bütçe Komisyonu,

geri gönderme gerekçesinde sayılmayan 16. maddeyi de yeniden görüşerek değiştirmiştir. Geri gönderilen kanunun Genel Kuruldaki görüşmelerine başlanmadan önce yapılan Başkanlık açıklaması şöyledir: "*Başkan-Sayın Milletvekilleri,*

Gelir Vergisi Kanunu, Vergi Usul Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu, Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, 4306 Sayılı Kanun, 4481 Sayılı Kanun ve 4562 Sayılı Kanunda değişiklik yapılması hakkında 19.12.2002 tarihli ve 4775 Sayılı Kanunun 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 uncu maddeleri Cumhurbaşkanınca uygun bulunmayarak bir daha görüşülmek üzere bu hususta gösterilen gerekçeyle birlikte Başkanlığımıza geri gönderilmiştir. Plan ve Bütçe Komisyonu, Kanunun sadece bu maddelerini ve ilgisi nedeniyle yürürlükle ilgili 16. maddesini yeniden görüşmüştür.

Anayasanın 89. maddesinin 2. fıkrasında "Cumhurbaşkanınca kısmen uygun bulunmama durumunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşebilir." Hükümü yer almaktadır. Bu hükme göre, geri gönderilen Kanunun bütün maddelerini veya sadece Cumhurbaşkanınca uygun bulunmayan maddelerinin görüşülmesi Genel Kurulun kararına bağlıdır. Bu nedenle söz konusu Kanunun İçtüzüğü'nün 81. maddesinde belirtilen usule göre ancak sadece Cumhurbaşkanınca uygun bulunmayan 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9. maddeleri ile ilgisi nedeniyle Plan ve Bütçe Komisyonunca yeniden görüşülen 16. maddesinin görüşülmesini Genel Kurulun onayına sunuyorum. Kabul ederler? Kabul etmeyenler?

*Kabul edilmiştir."*²⁹

Böylece, 17 maddeden oluşan kanunun 10 maddesi yeniden görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu uygulamada, Anayasanın 89. maddesindeki kısmen uygun bulunmama durumunda TBMM tarafından sadece uygun bulunmayan maddelerin görüşülebileceği yönündeki düzenleme konusunda TBMM'nin, geri gönderilen kanunun ya tümünü görüşme ya da sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşme biçimindeki seçimlik hakkına üçüncü bir seçenek daha eklenmiş olmaktadır. Buna göre, TBMM cumhurbaşkanının geri gönderme gerekçesinde uygun bulunmadığı belirtilen maddelere ek olarak gerek gördüğü ancak cumhurbaşkanınca uygun görülmemiş madde veya maddeleri de yeniden alıp görüşme yolu açılmıştır.

Bu uygulamaların ardından kısmen geri gönderilen kanunların komisyonda ve Genel Kurulda görüşme yöntemi, 10.4.2003 tarihli ve 766 sayılı Karar ile gerçekleştirilen içtüzük değişikliğinde, içtüzük düzenlemesi haline getirilmiş oldu. Anayasaya uyum amacıyla yapılan bu içtüzük

²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:22, Yasama Yılı:1, B.18.07.01.2003.

değişikliğiyle, TBMM İçtüzüğü'nün 35. maddesinin sonuna şu fıkra eklenmiştir:

*“Komisyonlar, Cumhurbaşkanınca kısmen uygun bulunmayan ve bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderilen kanunların sadece uygun bulunmayan maddelerini görüşebilir. Bu durumda sadece uygun bulunmayan maddelerle ilgili görüşme açılır.”*³⁰ Buna göre, komisyonların kısmen geri gönderilen kanunu görüşme yöntemi, emredici olmayan seçimlik bir düzenleme biçiminde benimsenmiştir. Sözü edilen içtüzük değişikliğiyle, Genel Kuruldaki görüşme yöntemi de komisyonlara benzer biçimde düzenlenmiş ancak, bu konudaki kararın, kanunun tümünün görüşmelerine başlanmadan önce Genel Kurul tarafından görüşmesiz olarak kararlaştırılması öngörülmüştür.³¹

SONUÇ

Cumhurbaşkanı tarafından kanunların yayımlanması işlemi kanunlaşma sürecinin son halkası olarak görülmemelidir. Cumhurbaşkanının, TBMM tarafından kabul edilerek kendisine gönderilen bir kanunu on beş gün içinde yayımlama ya da Meclise iade etme yetkisi, geciktirici veto niteliğinde olmayan bir idari işlemdir. Anayasanın 89. Maddesinde öngörülen 15 günlük inceleme süresi, Meclis Başkanının kanunu Cumhurbaşkanına gönderdiği tarihte değil, TBMM Genel Kurulunca kabul edildiği tarihten başlayarak hesaplanmalıdır.

Anayasa tarihimizde 1924 Anayasası döneminde cumhurbaşkanlarınca hiç kullanılmayan geri gönderme yetkisi, 1961 Anayasasının yürürlüğe girdiği tarihten bu yana 103 kez kullanılmıştır. Kanunları bir daha görüşülmek üzere Meclise iade yetkisini en çok kullanan cumhurbaşkanı, Kenan EVREN olmuştur. Bunların yaklaşık % 70'nde TBMM'nin aynen kabul etmesi nedeniyle direnişle karşılaşan cumhurbaşkanları, istemediği halde imzalamak ve dolayısıyla yayımlamak zorunda kalmışlardır.

Türk Anayasa düzeninde, cumhurbaşkanlarının kanunları geri gönderme yetkisi, “geciktirici veto” özelliği sergilemez. Anayasa değişikliği

³⁰ 10.4.2003 tarihli ve 766 sayılı Karar için bkz. **Resmi Gazete**: 12.4.2003, Sayı:25077.

³¹ 10.4.2003 tarihli ve 766 sayılı Kararla, TBMM İçtüzüğü'nün 81. maddesine eklenen yeni fıkra şöyledir: *“Cumhurbaşkanınca kısmen uygun bulunmayan ve bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderilen kanunların sadece uygun bulunmayan maddelerini görüşülmesine kanunun görüşmelerine başlamadan önce Genel Kurulca görüşmesiz karar verilebilir. Bu durumda, sadece uygun bulunmayan maddelerle ilgili görüşme açılır. Kanunun tümünün görüşülmesine karar verilmesi durumunda ise Kanun yukarıdaki fıkralara göre görüşülür. Kanunun tümünün oylaması her halde yapılır.”*

kanunlarının geri gönderilmesi durumunda ise, TBMM tarafından eski metnin aynen kabulü için üye tamsayısının üçte ikisinin oyunun gerektiği görüşünden hareketle, anayasa değişikliklerinde cumhurbaşkanının "güçleştirici veto" yetkisine sahip olduğu³² tartışmasız kabul edilmektedir. Oysa, genel kabul gören bu görüşe dayanak oluşturan Anayasanın 175. Maddesinin 4. ve 5. Fıkraları, aynen kabul için 2/3 zorunluluğunu vurgulamaktan çok, cumhurbaşkanının bu nitelikte çoğunlukla kabul edilen bir anayasa değişikliğini bile, halkoylamasına götürebilmesini düzenlemektedir. Maddenin kötü düzenlenmesinden kaynaklanan bu tartışmalar ışığında bile sözü edilen anayasa kurallarına bütüncül bir açıdan bakıldığında, "güçleştirici veto" görüşünün haklılığı ortadadır.

Cumhurbaşkanına, 2001 anayasa değişikliği ile tanınan, yayımlanmasını kısmen uygun bulmadığı kanunları geri gönderme yetkisi, bugüne kadar dört kez kullanılmıştır. İkinci görüşmede, Meclisin sadece geri gönderme gerekçesinde belirtilen madde veya maddeleri görüşmekle yetinmesine olanak tanımayı amaçlayan bu düzenleme, cumhurbaşkanına, 15 günlük inceleme süresi içinde karar vermek kaydıyla, imzalamak istemediği bir kanunun yayımlanmasını, kısmen mi yoksa tamamen mi uygun bulmadığını belirtme yükümlülüğü getirmektedir. Ancak her durumda, Cumhurbaşkanının yayımlanmasını uygun bulmadığı kanunu, tümüyle Meclise geri göndermesi gerekmektedir. Uygulamada, Anayasanın 89. Maddesinde öngörülen 15 günlük inceleme süresi, kanunun TBMM tarafından kabul edildiği tarihten başlatıldığından, cumhurbaşkanının inceleme süresi, fiilen 15 günden daha az olabilmektedir.

³² Ancak bu durumda bile, TBMM üye tamsayısının en az üçte ikisi veya daha fazla bir oyla kabul edilerek cumhurbaşkanına gönderilen bir anayasa değişikliği kanununun, Cumhurbaşkanınca Meclise iade halinde, yeniden kabul için, en az üçte ikiyi bulmak kaydıyla öncekinden daha fazla bir oy çoğunluğu gerekmeceğinden, "geciktirici veto" dan söz etmek doğru olmaz.

KAYNAKÇA

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz (1988), “Yasaların Cumhurbaşkanınca Geri Gönderilmesi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.21, sayı:1, Mart 1988, s.5-8.

ERDOĞAN, Mustafa (1987), **1982 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanının Hukuki Durumu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

GÖREN, Zafer (1999), **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, s.349.

GÖZLER, Kemal (2000), **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı.

GÖZLER, Kemal (2001), “Anayasa Değişikliği Kanunları Üzerinde Cumhurbaşkanının Yetkileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2001/4, s.35-53.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref (1998), **Anayasa Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, (Gözden Geçirilmiş) 7. Bası.

İBA, Şeref (2001), **Türkiye’de Meclis Başkanlığı ve Başkanlık Divanı**, Ankara, Nobel Yayınevi, Birinci Basım.

İBA, Şeref (2002), “Türk Parlamento Hukuku Açısından Son Anayasa Değişiklikleri”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:51, Sayı:1, s.79-95.

ONAR, Erdal (1993), **1982 Anayasasında Anayasayı Değiştirme Sorunu**, Ankara.

ÖZBUDUN, Ergun (1998), **Türk Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Ankara., 1. Basım.

SABUNCU, Yavuz (2002), **Anayasaya Giriş**, (Yenilenmiş) 8. Bası, Ankara, İmaj Yayıncılık, s.188-189.

TBMM Gelen Kağıtlar, No:5, 4.12.2002, Dönem:22, Yasama Yılı:1, s.1-2.

TBMM S. Sayısı: 564. (İstanbul Milletvekili Turgut Özal ve 199 arkadaşının, 7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67,75,104 ve 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında

Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/438), Dönem:17, Yasama Yılı:4, s.1-8.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, Yasama Yılı:4, Cilt:40, B. 102, 13.5.1987, s.302-374.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:21, Yasama Yılı:4, B.32, 6.12.2001, s.1-16.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:21, Yasama Yılı:4, B. 32, 6.12.2001, s.92-94.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:22, Yasama Yılı:1, B.18, 07.01.2003.

TEZİÇ, Erdoğan (1972), Türkiye’de 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı, İstanbul, İ.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları.

TEZİÇ, Erdoğan (1998), Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 4. Bası, İstanbul.

TEZİÇ, Erdoğan (1987), “Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi”, **Anayasa Yargısı**, 3, Ankara 1987.

TANÖR, Bülent&Necmi YÜZBAŞIOĞLU (2001), Türk Anayasa Hukuku, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Cogito-102, 1. Baskı.